

Dr hab. Marcin Majewski, prof. US
Katedra Archeologii IHiSM
Uniwersytet Szczeciński

Szczecin, 31 maja 2019 r.

Ocena pracy doktorskiej magister Magdaleny Majorek

***Trumny drewniane z krypt kościoła pw. Imienia Najświętszej Marii Panny w Szczuczynie
jako źródło do badań nad nowożytną obrzędowością pogrzebową,
ss. 466, 92 ryciny, 112 tablic ilustracyjnych, Toruń 2019
napisanej pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Grupy, prof. UMK***

Wstęp

Archeologia toruńska już od dobrych kilku lat plasuje się na pierwszym miejscu w Polsce wśród ośrodków skupionych na badaniach nad funeraliami czasów nowożytnych. Jak wielkie możliwości daje zastosowanie metod archeologii historycznej mogliśmy się przekonać w wielu pracach poświęconych tej tematyce, które powstawały dzięki studiom dwóch najwybitniejszych znawczyń tematu – prof. dr hab. Annie Drązkowskiej i dr hab. Małgorzacie Grupie, prof. UMK.

Od niedawna szczególnie widoczne jest zintensyfikowanie badań w kryptach jako obiektach w których stosunkowo dobrze zachowuje się wiele artefaktów służących pogłębianiu naszej wiedzy nad częścią dawnego rytuału pogrzebowego. Dla potwierdzenia tych słów wspomnę choćby publikacje poświęcone odkryciom w Dąbroszynie, Dubnie (Ukraina), Gdańsku, Gniewie, Kańczudze, Końskowoli, Kostrzynie nad Odrą, Kwidzynie, Lublinie, Modliborzycach, Opolu Lubelskim, Przemyślu, Szczuczynie. Widoczny progres, nie tylko w badaniach – co warto podkreślić, ale również w publikacjach ich wyników obserwowany jest dopiero w ostatnim dwudziestoleciu. Tymczasem w Europie Zachodniej wydawnicze efekty tego typu naukowych doświadczeń śledzimy począwszy od lat 60. XX w. (np. Carl-Herman Hjortsjö, *Drottning Christina. Gravöppningen i Rom 1965*, Lund 1967; Ilse Fingerlin, *Die Grafen von Sulz und ihr Begräbnis in Tiengen am Hochrhein*, Stuttgart 1992; seria artykułów poświęcona kryptom kościoła parafialnego w Berlinie-Mitte w 23 tomie *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte z*

2002 r.; także liczne najnowsze prace Reginy i Andreeasa Ströblów publikowane m.in. w *KulturERBE in Mecklenburg-Vorpommern*, t. 4-6, 2009-2011).

W wielu pracach archeologicznych prowadzonych w kryptach lub innych przestrzeniach funeralnych przez ośrodek toruński brała udział jako studentka i doktorantka. Autorka recenzowanej pracy doktorskiej – Magdalena Majorek. Jej zainteresowania naukowe poza archeologią uwidoczniły się w podjętych dodatkowo studiach poświęconych geografii ze specjalnością gleboznawstwo. Obecnie jest Autorką lub współautorką ponad trzydziestu prac z zakresu zainteresowań, które są zbieżne z tematyką podjętą w pracy doktorskiej. W okresie studiów doktoranckim brała czynny udział w licznych konferencjach polskich i zagranicznych oraz grantach i projektach badawczych. Ponadto posiada doświadczenie dydaktyczne dzięki prowadzonym lub współprowadzonym zajęciom z zakresu konserwacji zabytków oraz archeologii miast w Instytucie Archeologii UMK. Brała również udział w licznych przedsięwzięciach popularyzujących naszą naukę co jest godne szczególnego podkreślenia. Jej doświadczenie zawodowe związane jest z pracą w Instytucie Archeologii UMK, prywatnych firmach archeologicznych, a od października 2018 r. w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.

Doktorantka ma na swoim koncie sporo osiągnięć, które pozwolą mam nadzieję na dalszy naukowy rozwój, poszerzenie swoich zainteresowań a przede wszystkim zajęcie znaczącej pozycji pośród przedstawicieli archeologii historycznej.

Opis formalny pracy

Rozprawa została złożona w dwóch tomach o ciągłej paginacji. Składa się z dziesięciu rozdziałów, w tym zagadnień wstępnych, spisów literatury, tabel, rycin oraz katalogu z tablicami ilustracyjnymi. Rozdział I (*Zagadnienia wstępne*, s. 3-8) nosi charakter ogólny i służy wprowadzeniu do problematyki badawczej; w rozdziale II (*Historia i stan badań archeologicznych w kościele pw. Imienia NMP w Szczuczynie*, s. 9-19) przedstawione zostało miejsce z którego pozyskano materiał źródłowy zwracając uwagę na jego kontekst historyczny i archeologiczny. Rozdział III (*Śmierć i zwyczaje pogrzebowe w nowożytności (po wiek XIX)*, s. 20-69) poświęcony został ogólnemu przedstawieniu rytuału pogrzebowego w czasach nowożytnych ze szczególnym naciskiem na rolę poznawczą archeologii, historii – szczególnie źródeł w postaci testamentów oraz etnografii i historii sztuki. Rozdział IV (*Trumny drewniane z badań archeologicznych szczuczyńskich krypt*, s. 70-189) dotyczy analizy trumien pod względem ich budowy, kształtu, sposobów dekoracji barwnej, tekstylnej, snycerskiej i metaloplastycznej, motywów zdobniczych oraz inskrypcji. Rozdział V stanowi

próbę identyfikacji zmarłych złożonych w trumnach szczuczyńskiej świątyni (s. 190-203). Natomiast rozdział VI jest podsumowaniem rozważań nad głównym tematem pracy (s. 204-211). Tekst zamyka obszerny, ponad dwustu stronicowy katalog trumien z krypt kościoła pw. Imienia NMP w Szczuczynie, który zestawiono w formie indywidualnych kart tabelarycznych i tablic ilustracyjnych, co stanowi o dodatkowym znaczeniu pracy Magdaleny Majorek, jako doskonałego źródła do porównań z trumnami pochodzącymi z innych terenów.

Podstawa źródłowa

Za podstawę źródłową przedstawionej pracy posłużyła dokumentacja terenowa stu dwunastu trumien przebadanych w kryptach kościoła pw. Imienia NMP w Szczuczynie w latach 2012-2014. Ich datacja przypada na lata 1702-ok. 1840. Wobec tego obejmują one blisko stu czterdziestoletni przedział czasowy. Pozwala to na zaobserwowanie zmian w materiale źródłowym. Część uzyskanych podczas badań informacji została już opublikowana w serii „Tajemnice szczucińskich krypt”, t. I-IV, Grajewo 2013; Grajewo-Toruń 2014-2017.

Niestety Autorka, jak sama wskazała we wstępie (s. 4), nie przeprowadziła samodzielnych badań archiwalnych co mogło znacząco uzupełnić kompletność wyводу. Natomiast z powodu ograniczeń finansowych zaniechano przeprowadzenia analiz drewna, barwników i próbek biologicznych.

Do badań porównawczych starano się wykorzystano dostępne analizy pochodzące z badań archeologicznych krypt, cmentarzy i kościołów prowadzonych przez ośrodek toruński.

Analiza treści pracy

W przygotowanym spisie treści zwraca uwagę numeracja ciągła, która objęła również niemerytoryczne części, będące tylko technicznymi partami dobrze skonstruowanej pracy. Należą do nich spisy wykorzystanej literatury, tabel i rycin. Dla lepszej relacji tekstu głównego z prezentowanymi materiałami źródłowymi katalog trumien powinien zostać umieszczony bezpośrednio pod podsumowaniem.

Dysertację otwiera rozdział poświęcony zagadnieniom wstępnym, którego zadaniem jest wprowadzenie Czytelnika w podejmowane zagadnienie, przedstawienie jego zakresu przestrzennego i chronologicznego, wskazania podstawowego celu, który w kolejnych ustępach będzie rozwijany oraz oplatany wszechstronną wiedzą. Po lekturze tej partii pracy można być nieco rozczarowanym. Zwraca przede wszystkim uwagę brak wewnętrznej spójności w tekście i jego ostatecznego wygładzenia. Przykładem tego jest wskazanie „trzech głównych celów” pracy i „celu dodatkowego”. Tymczasem można byłoby tego uniknąć

prowadząc prosty i klarowny wywód bez zbędnych zawiłości, jakie pojawiły się np. w opisie „celu wspólnotowego”.

Wątpliwości budzą wyjaśnienia terminu „nowożytność”, któremu Autorka poświęciła blisko półstronicowy akapit, gdzie powołuje się z jednej strony na podział dziejów Kościoła a z drugiej historii powszechnej. Uważam, że jest to zupełnie niepotrzebny *passus* objaśniający rzecz oczywistą, podstawową i powszechną, tym bardziej, że podano ramy roczne pracy obejmujące okres ograniczony latami ok. 1702 do ok. 1840.

Do badań porównawczych warto było włączyć opublikowaną w 2017 r. pozycję „Staromiejski kościół farny pw. Najświętszej Maryi Panny w Kostrzynie nad Odrą, pod red. K. Sochy i J. Sójkowskiej-Sochy, Kostrzyn nad Odrą 2017, gdzie zamieszczono znacznie szersze studia niż w cytowanym w artykule R. Kamińskiego *et al.* (2004).

Z kolei pewne partie tekstu zawarte w rozdziale II mogły zostać z powodzeniem włączone do wstępu. Należą do nich informacje o technice dokumentacji źródeł nazwanych przez Autorkę „kartami trumien”.

W rozdziale III omówiono śmierć i obyczajowość pogrzebową okresu, który wiąże się z zakresem chronologicznym pracy. Podobnie jak we wstępie i tutaj można znaleźć kilka niefortunnych wyjaśnień lub tłumaczenia zagadnień, które nie są obce humaniście zajmującym się nowożytnością, ponieważ praca niniejsza jest przeznaczona dla Czytelnika zorientowanego. Są to np.: „Śmierć zaglądała do każdego domu, nie była zjawiskiem nieznanym. Paradoksalnie stała się powszednim wydarzeniem, naturalnym kresem życia człowieka i zwierząt.” (s. 20); dalej objaśnienia słów „sobór”, „synod”, „Sobór Trydencki” (s. 25, przyp. 9). Dotyczy to również fragmentów zbędnych, jak np. ustępu poświęconego „zjadaczom grzechów” czy kosztom pogrzebu w Anglii.

W zestawieniu pozycji bibliograficznych poświęconych zwyczajom pogrzebowym, które dotyczą mieszczaństwa protestanckiego podana została bardzo ważna praca Edmunda Kizika, ale obejmująca swoim zasięgiem przede wszystkim obywateli miast hanzeatyckich. Tymczasem zabrakło przedstawienia pełnego spektrum fundamentalnych publikacji dla obszaru Dolnego Śląska, w tym i z zakresu archeologii: Manfreda Bunzla, *Die geschichtliche Entwicklung des evangelischen Begräbniswesens in Schlesien während des 16., 17. und 18. Jahrhunderts*, Lübeck 1981; Jana Harasimowicza, *Ewangelicki rytuał pogrzebowy na Śląsku w XVI i XVII wieku*, „Ziemia Śląska”, t. 3, 1993, s. 69-88 oraz *Cmentarz Salwatora. Pierwsza nekropola wrocławskich protestantów*, pod red. Krzysztofa Wachowskiego (w ramach serii „Wratislavia Antiqua” 21), Wrocław 2015.

W części dotyczącej znaczeń pojęcia „trumna” zabrakło szerszego wyjaśnienia popartego stosowną literaturą. Natomiast stwierdzenie, iż definicja przyjęta w pracy została stworzona w oparciu o literaturę przedmiotu (bez podania bibliografii) i doświadczenia terenowe Doktorantki nie jest wystarczające, a na pewno nie jest oznaką skromności. Wszak jest to tytułowy przedmiot zainteresowań Autorki! Powinien on być znacznie szerzej omówiony w ujęciu kulturowym, ze szczególnym naciskiem na obszar Polski. Dobrym startem są ujęcia zaprezentowane w słownikowych opracowaniach poświęconych kulturze funeralnej: Marian Wańczowski, Mirosław Lenart, *Księga żaloby i śmierci*, wyd. 2, Warszawa 2009; *Großes Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur. Wörterbuch zur Sepulkralkultur. Archäologisch-kunstgeschichtlicher Teil*, oprac. Reiner Sörries, Braunschweig 2005 oraz katalogach wystaw, np.: *Von Totenbaum zum Designersarg. Zur Kulturgeschichte des Sarges von der Antike bis zur Gegenwart*, Kassel 1993; *Totenruhe Totenruhe. Särge aus vier Jahrhunderten*, Kassel 2004. Warto również poświęcić kilka zdań w jaki sposób ujmowano ten „ostatni mebel” w drukach funeralnych, w tym i poezji, por. Jan Dominik Morolski, *Pamiętka śmierci małżonki*, oprac. Radosław Grześkowiak, Warszawa 2015. W analizowanym podrozdziale pracy brak ponadto podsumowania.

We fragmencie dotyczącym ubioru grobowego poza przykładami archeologicznymi pochodzącymi praktycznie tylko z badań ośrodka toruńskiego pominięto inne istotne publikowane dane, choćby z pracy niedawno zmarłej badaczki Barbary Januszkiewicz, *Klejnoty i stroje księżąt Pomorza Zachodniego XVI-XVII wieku*, Warszawa 1995.

Najistotniejszą częścią dysertacji jest rozdział IV i katalog, gdzie Autorka opisuje i analizuje zbiór stu dwunastu szczuczyńskich trumien. Materiał został dość wnikliwie przeanalizowany, ale uwidacznia się tutaj brak szerszych wniosków i umiejscowienia zbioru w kontekście tego typu funeraliów polskich jak i obcych. Pomimo niedoboru polskiej bibliografii tematu Kandydatka posiadała jednak doskonały przykład pracy poświęconej temu zagadnieniu autorstwa Andreasa Ströbla (2014), której potencjał niestety nie został prawie wcale wykorzystany. Jeśli pojawiają się porównania z innymi odkrytymi zespołami to zostały ograniczone jedynie do przywołania analogii. Ponadto zabrakło odniesienia do konkretnych wytworów rzemiosła ciesielskiego czy stolarskiego, gdzie znajdziemy przede wszystkim w meblarstwie identyczne profile listew, podpór, a nawet antab czego dowodem są drobne uchwyty (nr kat. 3) utrzymane jeszcze w stylu klasycznym, ale z widocznymi już cechami empire. Ukazany tam wizerunek głowy dzięki wplecionym w pukle włosów winnym gronom i okrągłej twarzy można powiązać z Bacchusem.

Studia porównawcze ornamentów roślinnych pojawiających się na trumnach dostarczają wielu podobieństw do ówczesnych tkanin. Przy opisie malowanych motywów niedopuszczalne jest nazywanie trójlistnego zakończenia krzyża „znakiem trefla” co miało miejsce przy opisie krzyży umieszczanych na wieku. Termin ten jest zastrzeżony tylko i wyłącznie dla kolorów kart do gry typu francuskiego. Zresztą francuskie słowo „trèfle” znaczy w języku polskim tyle co koniczyna. Myślę, że ma ona niewiele wspólnego z motywem krzyża.

Ostatnią część tego rozdziału poświęcono inskrypcjom – i tak powinien brzmieć tytuł tej partii. Już we wstępie można poczuć się poirytowanym kolejnym wyjaśnieniem. Tym razem tego czym są „litery” a czym „liczby” („cyfry”), bądź co to są „abrewiacje”. Wielce pomocne w poprawnym zapisie oraz określeniu typów pisma użytych w przytaczanych inskrypcjach (czego tutaj zaniechano) są instrukcje epigraficzne, które mogły rozwiać wiele wątpliwości Autorki oraz pomóc w datacji trumien lub, np. w poprawnym zapisie słowa „obyt”, gdzie zamiast liter „ii” lub „ij” powinien pojawić się znak „ÿ”.

W tekście spotykamy drobne potknięcia i niezręczności językowe, których można było uniknąć gdyby poświęcono większą uwagę ostatniej korekcie. Większość wspomnianych uwag wydaje się być podyktowana pośpiechem. Przykładem są cytowane publikacje nie ujęte w bibliografii (np. Tyszka 1983), różnie konstruowane przypisy (np. Kamiński 2004 albo Kamiński i in. 2004); słowa zapisane raz wielką raz małą literą – np. Pijarzy, pijarzy.

Konkluzja

Magdalena Majorek podejmując się opracowania zbioru nowożytnych trumien z kościoła pw. Imienia NMP w Szczuczynie liczyła się z wieloma trudnościami. Choćby z tego powodu, że zagadnienie to nie było dotychczas zbyt często podejmowane w polskiej nauce. Doktorantka zaprezentowała bogaty materiał źródłowy, odpowiednio udokumentowała go dobrą znajomością analogicznych zagadnień których osobiście doświadczała podczas wieloletnich badań oraz stosowną literaturą przedmiotu, a także otworzyła dodatkowe możliwości interpretowania materiałów zebranych podczas innych badań.

Wszystkie zawarte powyżej uwagi w ogólnym obrazie pracy nie wpływają na pozytywną ocenę przedstawionego maszynopisu. Ponadto bez wahania jestem w stanie stwierdzić, że Autorkę można zaliczyć już dziś do poważnych badaczy problematyki kultury funeralnej w nowożytnej Polsce. Doktorantka wykazuje się również sporą aktywnością, która posłuży w dalszym rozwoju naukowym.

Przedłożona praca odpowiada wymogom stawianym przez Ustawę o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 czerwca 2003 r. z późniejszymi zmianami oraz Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora. Dlatego wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Magdaleny Majorek do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Marcin Majewski